BAL BHARATI PUBLIC SCHOOL, PITAMPURA, DELHI – 110034
SUBJECT - SANSKRIT

समयलेखनम्

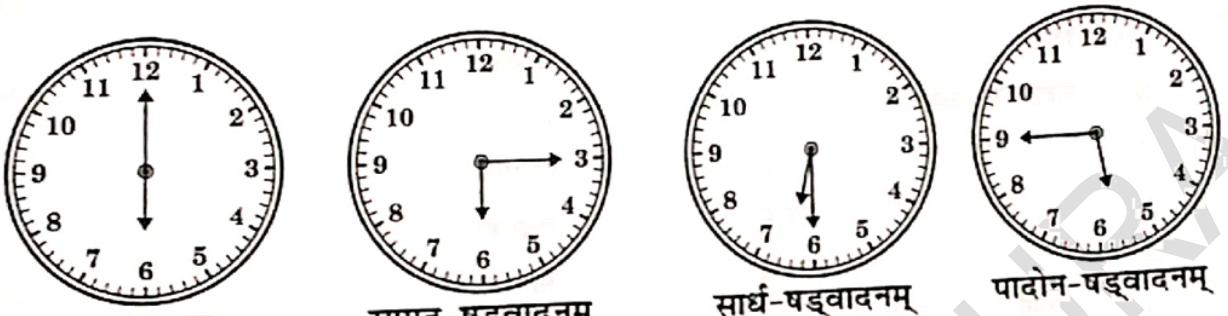

षड्वादनम् (6.00) | सपाद-षड्वादनम् (6.15) | सार्ध-षड्वादनम् (6.30) | पादोन-षड्वादनम् (5.45)

समय को चार प्रकार से पूछा जाता है।

सामान्य - षड्वादनम्
सवा - पादोन - षड्वादनम्
आधा - सार्ध - षड्वादनम्
पौना - पादोन - षड्वादनम्

समय एक - बारह बजे तक पूछा जाता है। अत: अंकों को संस्कृत मे याद रखें

एक (1) चतुर् (4) सप्त (7) दश (10)
द्वि (2) पञ्च (5) अष्ट (8) एकादश (11)
त्रि (3) षड् (6) नव (9) द्वादश (12)

उदाहरण
चैतन्य: प्रात: (7:00) उत्तिष्ठति। — सप्तवादने
तत: स: (7:15) स्नानाय गच्छति। — सपाद - सप्तवादने
स्नात्वा (7:30) बहि: आगच्छति। — सार्ध - सप्तवादने
तत: (7:45) ईश्वरं ध्यातुम् उपविशति। — पादोन - अष्टवादने

ध्यान रखें - i) आप उत्तर में 'वादने' शब्द का प्रयोग करेंगे।
ii) पौना - पादोन में अगला अंक आएगा।
iii) 'चतुर्' को 'चतुर्वादने' लिखेंगे।

BBPS, PITAMPURA

प्रश्न - प्रदत्तं समयं संस्कृतेन लिखत

1) 5:45 वादने मगधद्रुतयानस्य नवदिल्लीम् आगमनम्। पादोन-षड्वादने
2) 11:15 वादने हावड़ामेलस्य गाजियाबादतः प्रस्थानं भविष्यति।
3) निजामुद्दीनतः 2:00 वादने भोपालमेलस्य प्रस्थानं भविष्यति।
4) 5:30 वादने पिंकसिटीद्रुतयानस्य पुरातनदिल्लीतः प्रस्थानं भविष्यति।
5) अमेरिकादेशस्य राष्ट्रपतिः 6:15 वादने महात्मागान्धिनः समाधिस्थलं गमिष्यति।
6) सः 7:30 वादने नेहरूनताराममण्डलं द्रष्टुं गमिष्यति।
7) सः 8:45 वादने भाजपा-कार्यालयम् गमिष्यति।
8) ततः 10:00 वादने प्रधानमन्त्रिणः निवासस्थानं गमिष्यति।
9) वासुः मध्याह्ने 2:00 वादने भोजनं करोति।
10) 4:15 वादने पठनाय उपविशति।
11) 4:45 वादने संस्कृतस्य कार्यं करोति।
12) 7:45 वादने दीपप्रज्वालनम्।
13) 8:00 वादने प्रार्थना।
14) 9:30 वादने परीक्षा-परिणामस्य घोषणा।
15) 10:00 वादने पुरस्कार-वितरणम्।
16) 11:00 जलपानं भविष्यति।
17) 11:45 सर्वे स्वगृहं गमिष्यन्ति।
18) 12:30 अहं गृहं गत्वा विश्रामं करिष्यामि।
19) 1:30 वादने उत्थाय गृहकार्यं करिष्यामि।
20) 2:15 वादने भोजनं खादिष्यामि।

BBPS, PITAMPURA

अव्यय-प्रकरणम्

परीक्षा मे आपको मञ्जूषा मे दिए गए अव्ययों की सहायता से रिक्त-स्थान-पूर्ति के लिए प्रश्न पूछा जाता है। अतः आपको अव्ययों के अर्थ याद होने चाहिए तभी आप समुचित अव्यय के द्वारा रिक्त स्थान पूर्ति कर सकेंगे। पाठ्यक्रम मे निम्नलिखित अव्यय हैं :-

उच्चैः	जोर से	अत्र	यहाँ	तदा	तब	कुतः	कहाँ से
च	और	तत्र	वहाँ	कदा	कब	इतस्ततः	इधर-उधर
श्वः	आने वाला कल	यत्र	जहाँ	सहसा	अचानक	यदि	यदि
ह्यः	बीता हुआ कल	कुत्र	कहाँ	वृथा	बेकार	तर्हि	तो
अद्य	आज	यदा	जब	शनैः	धीरे		

इदानीम् / साम्प्रतम् / सम्प्रति / अधुना - अब

प्रश्न - मञ्जूषायाः सहायतया रिक्तस्थानानि पूरयत

I [उच्चैः, च, श्वः, ह्यः, अद्य, इदानीम्, अत्र]

1) ______ अहं पठामि, त्वं तत्र गच्छ।
2) ______ मम जन्मदिवसः अस्ति।
3) सार्वजनिक स्थले ______ मा वदन्तु।
4) ______ यूयं कुत्र गमिष्यथ?
5) ______ अहं मातुः सहायतां करोमि, कालानन्तरं पठिष्यामि।
6) ______ मम जनकः विदेशात् आगच्छत्।
7) वासुः विभोरः ______ मित्रे स्तः।

II (तत्र, यत्र, कुत्र, यदा, तदा, कदा)

1) हे मानवि! त्वं ______ पठसि?
2) प्रत्यक्ष! त्वं ______ वससि?
3) ______ वर्षा भवति तदा मण्डूकाः टरटरायन्ते।
4) आद्ये! अस्मात् स्थानात् उत्थाय ______ उपविश।
5) ______ देवालयः भवति, तत्र भक्ताः भवन्ति।
6) यदा वसन्तः आगच्छति ______ कोकिलाः कूजन्ति।

BBPS PITAMPURA

III [अधुना, सहसा, वृथा, शनैः, अपि, कुतः, इतस्ततः]

1) अर्शिये! अत्र अघात्य ______ केककर्तनं कुरु।

2) सभ्यजनाः ______ अवकरं न क्षिपन्ति।

3) रुग्णाः जनाः ______ चलन्ति।

4) मूर्खजनाः ______ एव आलपन्ति।

5) ______ कार्यं न कुर्यात्।

6) अहं पठामि त्वम् ______ पठ।

7) तूलिके! त्वं ______ विद्यालयम् आगच्छसि?

IV [साम्प्रतम्, यदि-तर्हि, सहसा, उच्चैः, ह्यः, श्वः]

1) ______ त्वं न पठिष्यसि ______ कथम् उत्तीर्णः भविष्यसि?

2) अहं गृहात् बहिः आगच्छम् ______ वर्षा प्रारभत।

3) हे योहंस! ______ वद, अहं श्रोतुं न शक्नोमि।

4) ______ अहं ज्वरग्रस्ता आसम्।

5) ______ वयं दिल्लीदर्शनाय गमिष्यामः।

6) यूयं ______ किं कुरुथ?

V [अपि, इतस्ततः, उच्चैः, कदा, सहसा, साम्प्रति, शनैः]

1) वने पशवः ______ भ्रमन्ति।

2) वने सिंहः व्याघ्रः च ______ गर्जतः।

3) मनुष्यः अनिच्छन् ______ पापं करोति।

4) कदापि कार्यं ______ न कर्तव्यम्।

5) ______ इदं चित्रं पश्यत।

6) प्रायः वृद्धाः ______ चलन्ति।

7) कोकिलः ______ कूजति?

BBPS, PITAMPURA

* विसर्ग सन्धि :-

विसर्ग सन्धि अर्थात् पूर्ववर्ण : से समाप्त हो, तथा परवर्ण स्वर अथवा व्यञ्जन हो, तो विसर्ग में होने वाले परिवर्तन को 'विसर्ग सन्धि' कहते हैं।

भेद

लोप | उत्व | रुत्व | श/ष/स

	पूर्ववर्ण	परवर्ण	विकार	उदाहरण
1	**लोप**	**विसर्ग का लोप**		
(i)	अः	अ को छोड़कर शेष स्वर	लोप	बालकः + इच्छति = बालक इच्छति छात्रः + उत्थाय = छात्र उत्थाय
(ii)	सः/एषः	अ x को छोड़कर शेष स्वर, व्यञ्जन	लोप	सः + इच्छति = स इच्छति, सः + विवेकः = स विवेकः
(iii)	आः	स्वर, व्यञ्जन	लोप	कन्याः + आगच्छन्ति = कन्या आगच्छन्ति
2	**उत्व**	**विसर्ग को 'ओ'**		
(i)	अः	अ, वर्गीय 3,4,5 वर्ण, य्, र्, ल्, व्, ह्	: → ओ अ → ऽ	खगाः + अपतत् = खगोऽपतत् बालकः + हसति = बालको हसति
(ii)	सः/एषः	अ	: → ओ, अ → ऽ	एषः + अवदत् = एषोऽवदत्, सः + अपृच्छत् = सोऽपृच्छत्
3	**रुत्व**	**विसर्ग को 'र्'**		
(i)	अ/आ x अन्यस्वरः	स्वर, वर्गीय 3,4,5, य्, र्, ल्, व्, ह्	: → र्	बालकैः + गम्यते = बालकैर्गम्यते मुनिः + इष्यते = मुनिरिष्यते
(ii)	अव्ययः	स्वर, वर्गीय 3,4,5, य्, र्, ल्, व्, ह्	: → र्	प्रातः + उत्पतति = प्रातरुत्पतति शनैः + हसति = शनैर्हसति
4	**श ष स**	**: → श्, ष्, स्**		
(i)	:	श्, च्, छ्	: → श्	बालकः + चलति = बालकश्चलति, छात्राः + शेते = छात्राश्शेते
(ii)	:	ष्, ट्, ठ्	: → ष्	धनुः + टंकारः = धनुष्टंकारः
(iii)	:	स्, त्, थ्	: → स्	मीनः + तरति = मीनस्तरति, सर्पः + सरति = सर्पस्सरति

BBPS, PITAMPURA

सन्धिं कुरुत

लोप →

1 देवः + आगच्छति -
2 राकेशः + इच्छति -
3 रामः + आगच्छत् -
4 विमलः + एव
5 महिलाः + हसन्ति
6 कलिकाः + विकसन्ति

उत्व →

7 नृपः + अवदत्
8 एषः + अहसत्
9 छात्रः + लिखति
10 कृषकः + गच्छति
11 सः + याति
12 सैनिकः + रक्षति

रुत्व →

13 मुनिः + अयम्
14 तैः + भक्ष्यते
15 मुनिः + गच्छति
16 प्रातः + उत्तिष्ठति
17 अश्वः + याति
18 यतिः + अयम्
19 कविः + लिखति
20 पत्युः + गृहम्
21 साधुः + लिखति
22 बालकैः + इष्यते
23 शनैः + रुद्यते

श/ष/स →

24 रामः + च
25 मीनाः + च
26 शत्रुघ्नाः + च
27 राजकीयः + समारोहः
28 बालकाः + तरति
29 ठाकुरः + च
30 रामः + षष्ठः
31 रूप्यकैः + ठनठनायते
32 सर्पाः + च
33 बालकः + शेते

सन्धिच्छेदं कुरुत

उत्व →

34 तपोबलम्
35 यशोधनम्
36 मनोरथम्
37 पयोदः
38 कीटोऽपि
39 छात्रोऽपि
40 तपोवने
41 सोऽवदत्
42 एषो वदति
43 सोऽपि
44 रामोऽत्र
45 बालो गच्छति

लोप →

46 कन्या हसन्ति
47 शिक्षिका गच्छन्ति
48 छात्र उत्तिष्ठति

रुत्व →

49 निरुपायाः
50 मातुर्वचनम्
51 विष्णोराज्ञया

श/ष/स

52 नमस्तुभ्यम्
53 हरिश्शेते
54 हानिस्ततः
55 बालकश्चलति
56 क्षीरषष्ठः

—x—